

ALTAY DİLLERİNDE ÜST GİYSİ ADLARI

Shoira USMANOVA **

ÖZET

*Bu makalede Altay dillerindeki üst giysi adları incelenecektir. Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki biçimler başta olmak üzere Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Korecedeki uygun şekillerle karşılaştırılmaktadır. Makalede esas olarak ortak kökten oluşan **çekmen, çapan, jalma, kepenek, kürk, gömlek** gibi kelimeler ele alınmaktadır. Bu sözcüklerin kökünü ve etimolojisini açıklamak amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada lengüistik faktörlerin yanı sıra ekstralengüistik faktörlere de dikkat çekilmektedir.*

Anahtar kelimeler: Türkçe, Altay Dilleri, giyim, etimoloji, kök.

ABSTRACT

*This paper discusses upper clothes-naming words in the Altaic languages. The paper takes the Old Turkic and Middle Turkic forms as basic and compares them with related forms in Mongolian, Tungus-Manchu and Korean. The lexicon addressed in the paper mainly includes words from common roots such as **çekmen, çapan, jalma, kepenek, kürk, gömlek**. The goal of this paper is to explore roots and propose a number of etymologies for these words. In addition, this paper takes into consideration as extra linguistic factors as linguistic factors.*

Keywords: Turkish, Altaic languages, dressing, etymology, root.

Altay dil birliğine karşı olanların, Altay dillerindeki ortak sözlere belirli dönemlerde alıntılanan veya tesadüfen oluşan leksik tabakalar olarak açıklamakta oldukları bilinmektedir. Altay dillerini karşılaştırmada ekstralengüistik faktörlerin, Altay halklarının yaşam tarzının, ikliminin, coğrafyasının, yerleşim yerlerinin, ev araç gereçlerinin ve giyeceklerinin kendilerine özgü olduğu dikkate alınmamaktadır. Hâlbuki yaşam ile ilgili sözler Altay dillerinin ortak söz varlığının temelini oluşturmaktadır. Bu sözlere inceleme, etimolojilerini be-

* Bu makalenin bazı kısımları VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda (20-25. 10. 2008, Ankara) *Altay Dillerinde Giyim Kuşam Adlarını İfade Eden Ortak Sözlere* başlığı altında bildirisi olarak sunulmuş olup basılmamıştır.

** Doç. Dr., Özbekistan Millî Üniversitesi, Özbek Filolojisi Fakültesi, Umumî Dil Bilimi ve Kompüter Lengüistiği Bölümü, Taşkent - ÖZBEKİSTAN. ushoira@yahoo.com

lirleme ve ana dil şekillerini yeniden canlandırma ise Altay dillerinin gelişme süreçlerini ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Bunu dikkate alarak bu makalede Altay dillerindeki üst giysi adlarını ifade eden ortak sözcükler lengüistik ve ekstralengüistik faktörler açısından incelenecektir. Türkçedeki *çekmen*, *çapan*, *jalma*, *kepenek*, *kürk*, *gömlek* gibi sözcükler, Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Korece'deki mukabil sözcükler ile karşılaştırılıp ortak kökler açıklanmaya çalışılacaktır.

Çekmen/ çekrek 'genelde yün kumaştan dikilmiş, kolları yarık üstlük'. Eski Türkçe *čekrek* 'basma gömlek', Karahanlı Türkçesi *čekrek* 'kulların giyindiği ve yünden dokunmuş bir tür giysi', Çagatay Türkçesi *çekmen* 'üst giysi', 'basma', Türkiye Türkçesi *çekmen*, *çepken*, *cepken* 'kolları yarık olup çoklukla sarkıtılan üzeri işlemeli bir çeşit kısa üstlük', 'yağmurluk', 'bol şalvar' anlamlarına gelebilmektedir. Bununla birlikte diğer Türk lehçelerinde aşağıdaki biçimlerde görülmektedir: Özbek Türkçesi *čakmān*, Özbek ağzı *čäkman*, *čä.mān*, *čepkän*, Uygur Türkçesi *čäkman*, Türkmen Türkçesi *čäkmen*, Karay Türkçesi *cekmen*, *čekmān*, Teleüt Türkçesi *čekmen*, Tatar Türkçesi *čikmen*, Oyrat Türkçesi *čekpen*, *čepken*, Kırgız Türkçesi *čekmen*, *čepken*, Balkar Türkçesi *čepken*, Kara Kalpak Türkçesi *šekmen*, *šekben*, *šekpen*, Nogay Türkçesi *šekpen*, *šepken*, Tuva Türkçesi *šekpen*, Tofalar Türkçesi *šekpen*, Başkurt Türkçesi *säkmān*, Altay Türkçesi *čekpen* 'bir çeşit geniş üstlük', Azeri Türkçesi *čäpkän* 'çekmen', 'kadife ve diğer parlak kumaşlardan dikilmiş üst giysi', Karaçay-Balkar Türkçesi *čepken* 'çuha', 'pardösü', Hakas Türkçesi *sikpen* 'önü açık çekmen', Gagauz Türkçesi *čukman* 'evde dokunan kumaş', 'sarafan (kolsuz kadın elbisesi)', 'etek', 'yakasız kaftan, çekmen', Çuvaş Türkçesi *sākman*, *sāxman* 'çekmen'.¹ Türkçeden Rusçaya *çekmen* 'bir çeşit üst giysi', 'çiftçilerin kaftanı', *sukman* 'çuha çekmen ya da sarafan', Bulgarçaya *sukman* 'yün etek', Ukrayncaya *sukman* 'çuha', Moldovancaya *sukman* 'çuha', Farsçaya *čepken* 'arkası veya yanı kopçalı buluz' şekillerinde geçmiştir.

Eren'e göre, *čekmen* sözcüğü < *ček-* + *-men*'den oluşmuştur.² Yegorov Çuvaşçadaki *sāxman* kelimesini *sāx-* 'dikmek' kökünden geliştiğini iddia etmiştir.³ Karanfil kaydedilen biçimleri *šep/čep/čup* < *jufl/ jup* < **jap* 'çarşaf' ile ilişkilendirmiştir.⁴ Asomiddinova göçebe Türk-Tacik kabilelerinin eskiden yünden çekip basarak kumaş dokuduklarını, bundan dolayı *čekmen*'in de aslında dokuma adını karşıladığını, daha sonra metonymia yoluyla 'giyim'

¹ Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Press, London 1972, s. 416; Mahmud Kaşgarî, *Devonu lug' otit turk* I, Özbekistan Fanlar Akademiyası, Taşkent 1960, s. 442; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türki (Temel Türkçe Sözlük)* 1-2, Karakuşak Basın ve Yayın Limited Şirketi, İstanbul 1985, s. 201, 204; *Özbek tilining izohli luğati* II, Rus tili, Moskva 1981, s. 350; Bolta Corayev, *Yuqori Qaşqadaryo özbek şevaları*, Fan, Taşkent 1969, s. 155; Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro, Ankara 1999, s.69.

² Hasan Eren, age, s. 69

³ V.Yegorov, *Etimologičeskij slovar' čuvashskogo jazyka*, Čuvashgosizdat, Cheboksary 1964, s.186

⁴ Guli Karanfil, *Bytovaja leksika gagauzskogo jazyka* <<http://www.balkaria.info/library/g/gullu/lexicon04.htm>>, (SGT: 29.03.2008).

anlamını kazandığını⁵ dile getirmiştir. Buna benzer bir görüşü *Etymological Dictionary of the Altaic Languages* de ileri sürmektedir: *çekrek*, *çekmen* < Türkçe proto-biçim **čĕk*- ‘pamuklu kumaş’, ‘pamuklu kumaştan yapılmış gömlek’, ‘yün kumaş’, ‘bir çeşit üst giysisi’; Moğolca proto-biçim **čegedeg* ‘bir çeşit kumaş’, ‘kısa gömlek’; Tunguzca proto-biçim **čĕke* ‘kısa üst giysi’, ‘kadife’; Korece proto-biçim **čĕk*- ‘gömlek’, ‘ceket’; Proto-Altayca yapı **č’ĕk* ‘V’bir çeşit kumaş’, ‘giysi’.⁶

Benim bakış açımına göre, *çekrek/ çekmen* ‘yırtmaçlı giysi’ anlamında olduğundan kelime **čĕk* ‘yırtmaç’ kökünden gelişmiş olabilir. Örneğin: Orta Türkçede *čĕk* ‘yırtmaç’, ‘yarık’,⁷ Uygur Türkçesi *čĕk* ‘cübbenin eteğindeki yırtmaç’, ‘yarık’,⁸ Türkmen Türkçesi *čĕk* ‘yırtmaç’,⁹ Özbek Türkçesinin Yukarı Kaşkaderya ağzında *čĕk/ čĕk* ‘cübbe, gömlek gibilerin eteğinde, şalvarın paçasında iki taraftan dikilmeden açık bırakılan yer’¹⁰ anlamlarında kullanılmaktadır. Bundan başka, Altay, Tuva, Moğolistan ve Yedisu’da bulunan taş heykelciklerde betimlenen eski Türk cübbelerin de en önemli unsurunun *yırtmaç* olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Türkçede yırtmaçlı üst giysi adlarından daha biri **čapan**’dır. Orta Türkçede *čapan* ‘üst giyeceği’, Türkiye Türkçesi ağızlarında *čapan* ‘ceket’, ‘kaput bezi’, Tatar Türkçesi *čapan*, Özbek Türkçesi *čĕpĕn*, Uygur Türkçesi *čapan* ‘cübbe’, ‘kaftan’, *čapan-čara* ‘giyim kuşam’, Türkmen Türkçesi *čapan*, Kırgız Türkçesi *čapan*, Kazak Türkçesi *šapan*, Başkurt Türkçesi *sapan*, Kara Kalpak Türkçesi *šapan*.¹¹

Bazı araştırmacıların bakış açısına göre, *čapan* sözcüğü Farsça *šaban/ čobĕn* ‘çoban’ dan gelişmiştir ve Türkçeye Rusça aracılığıyla geçmiştir.¹² Ele alınan *čapan* kelimesi Türkçe asıllı olup Eski Türkçede ‘ikiye ayırtmak’ anlamını taşıyan *čap-* fiili ile *-(a)n* ekinden meydana gelmiştir. Bunlara ek olarak Orta Türkçe *čabuq*, Tatar Türkçesi *čabu*, Hakas Türkçesi *sabiŷ*, Oyrat Türkçesi *čabu*, Tuva Türkçesi *šaviŷ*, Tofalar Türkçesi *šabiŷ*, Kırgız Türkçesi *čabū*, Kazak Türkçesi *šabu*, Başkurt Türkçesi *sabiw*, Kara Kalpak Türkçesi *šabuw*, Kumuk Türkçesi *čabiw* ‘üst giysinin iki yan kenarı’, Şor Türkçesi *šabiŷ* ‘cübbe’, Özbek ağızları *čabuw* ‘elbisenin iki yanında bırakılan yırtmaç’¹³ gibi türevlerin de *čap-* kökünden geliştiğini kaydetmekte fayda var.

⁵ M. Asomiddinova, *Kiyim-keçak nomlari*, Fan, Taşkent 1981, s. 22

⁶ The Tower of Babel, An International Etymological Database Project, <<http://starling.rinet.ru>>, (SGT: 29. 03.2008).

⁷ Ergaş Fazilov, *Budapeştskaja rukopis’ “Gül i Navruz” Lütifi*, Taşkent 2006, s. 316

⁸ E.N. Nadcip, *Uygursko-russkij slovar’*, Sovetskaja ensiklopedija, Moskva 1968, s. 390.

⁹ *Bol’şoj russko-turkmenskij slovar’* II, Russkij jazyk, Moskva 1987, s. 286

¹⁰ Bolta Corayev, *Yuqori Qaşqadaryo özbek şevalari*, Fan, Taşkent 1969, s.154,156

¹¹ Ergaş Fazilov, age, s. 316; TDK, T.T. Ağızları Sözlüğü // < www.tdk.gov.tr > (SGT: 11.12.2008); <http://starling.rinet.ru>, (SGT: 29. 03.2008)

¹² *Қазақ тілінің тарихы туралы зерттеулер*, Алматы 1965, s. 84; M. Asomiddinova, age, s. 20

¹³ <http://starling.rinet.ru>, (SGT: 29. 03.2008); A. İşayev, *Qoraqalpoğistondagi özbek şevalari*, Fan, Taşkent 1977, s. 167

Şunu belirtmek gerekir ki, *čap-* fiili Kırgız Türkçesindeki *čap*, Uygur Türkçesindeki *čap* ve Özbek ağızlarındaki *čap* 'kasık'¹⁴ adıyla köktaş sayılır. Bundan başka, *čap* 'kasık' kökü *-rak* ekiyle Orta Türkçede *čaprak*, Türkiye Türkçesinde *čaprak*, *šaprak*, Tatar Türkçesinde *čapraq*, Gagauz Türkçesinde *čapraq* 'eyer örtüsü'¹⁵ türevlerinin de oluşturduğu görülmektedir. Zira *čaprak* 'eyer örtüsü' üzerine kasıkla oturuşan örtüdür.

Yukarıdaki örnekler *čapan*'ı < **čap-* 'ikiye ayırtmak' fiili ile *-(a)n* ekinden gelişmiş yırtmaçlı, yani *čapig*'li üst giysi olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz, eski çağ giysilerindeki *čapig* ata binmeyi kolaylaştıran ve vücudun güzel görünmesini sağlayan zorunlu unsurlardan biri olmuştur. Türkçe *čapan* < **čap-*; Yazılı Moğolca *čuba*, Halhaca *cuv*, Buryatça *suba*, Kalmıkça *cuwa*, Ordosça *čuwa* < **čuba* 'yağmurluk', 'kısa kürk yelek', 'büyük kürk elbise'; Evence *čobaqa*, Solonca *čibkeđa* 'bir çeşit cübbe' < **čop-* 'bir çeşit yağmurluk'; Proto-Altayca biçim **č' iop* 'a (~**č' iap* 'u) 'bir çeşit giyim'.¹⁶ Bu gruba Kore dilinin Kangvon ağızındaki *čop-uthi* 'astarlı giysi' sözcüğü de eklenebilir.¹⁷

Eski Türkçede ve Karahanlıcada 'yağmurluk' anlamında **yalma** adı da geçmektedir.¹⁸ Kaşgarlı bu sözcüğü şöyle açıklamıştır: "*Farslar bu sözcüğü Türklerden almışlar ve onu yalma şeklinde telaffuz ederler. Araplar Farslardan almışlar ve yalma biçiminde kullanırlar. Kimse bu kelimeyi Türkler Farslardan aldı diye iddia edemez. Çünkü ben bu kelimeyi en kenar sınırlarında yaşayan Türklerden duydum. Onların diğer halklara göre bu tür yağmurluğa daha çok ihtiyaçları var. Çünkü onların yurdunda kar, yağmur çoktur.*"¹⁹

Dybo Türkçe **jalma*'yı Mançu-Tunguzca **nalma* 'mont' ile birleştirmiştir (krş. Evenkice *nelmekēn* 'kaftan', Orokça *nalma(n-)* 'mont', 'astarlı kürk').²⁰ Daha sonra *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*'de Türkçe **jalma*; Mançu-Tunguzca **nelme-* ve Moğolca **nolom* 'işlemeli kumaş, desenli kumaş' ile aynı öbeğe dahil edilmiştir.²¹

Yukarıdaki analizler *jalma* 'yağmurluk' kelimesini < **ja-* 'örtmek' kökü ile *-l* ve giyim kuşam adı yapan *-ma* eklerinden geliştiğini göstermektedir. krş. *jama*, *jamak* 'yama' < **ja-* 'örtmek', 'kaplamak'; Türkiye Türkçesinin ağızlarında *jalpak* 'başörtüsü' < **ja-* 'örtmek', 'kaplamak'. Mançu-Tunguzcadaki *nalma*, *nelmekēn* 'mont', 'astarlı kürk' sözcüklerini *neltel-* 'gi-

¹⁴ Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Мектеп басмасы, Фрунзе 1969, s. 682; E.N. Nadcip, age,

378; Q. Muhamadconov, *Janubiy Qozoğistondagi özbek şevaları*, Fan, Taşkent 1981, s. 170.

¹⁵ Hasan Eren, age, 79; <http://starling.rinet.ru>, (SGT: 29. 03.2008)

¹⁶ <http://starling.rinet.ru>, (SGT: 29. 03.2008)

¹⁷ *Phyojungugodesajon* (Korece Büyük Sözlük) III, Tusantonga, Seoul 1999, s. 5411

¹⁸ S. Y. Malov, *Pamjatniki drevnetjurskoj pis'mennosti*, Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1951,

s. 384; Mahmud Kaşgarî, age III, s. 41

¹⁹ Mahmud Kaşgarî, age III, s. 41-42

²⁰ Anna Dybo, *Senmantičeskaja rekonstrukcija v altajskoj etimologii. Somatičeskije terminy (Plečevoj pojas)*, Yazyki russkoj kul'tury, Moskva 1996, s.15

²¹ <http://starling.rinet.ru>, (SGT: 29. 03.2008)

yimi üzerine atmak', *nere-* 'yağmurluğu üzerine atmak', 'elbise düğmesini iliklemeden üzerine atmak'²² fiilinin türevleri olarak açıklanabilir.

Kebenek/ köbenek 'keçeden yapılmış üstlük'. Çağatay Türkçesi *kāpānāk* 'yünden yapılmış üst giysisi, dervişlerin üst giysisi', *kepenāk* 'yün çekmen', *kīpenk* 'gömlek', *kīpek* 'yağmurda giyilen yün çekmen', Türkiye Türkçesi *kepenek* 'çobanların omuzlarına aldıkları dikişsiz, kolsuz, keçeden üstlük', Türkiye Türkçesi ağızlarında *kepenek*, *köpenek* 'keçeden yapılmış kolsuz çoban giysisi', 'keçe çoban yatağı', Karakalpakistan'daki Özbek ağızlarında *kābānāk* 'çobanların kışın giydikleri keçe çekmen', Özbek Türkçesinin Kaşkaderya ağızında *kebānāk*, *kevānāk* 'astarı keçeden yapılmış çekmen' anlamlarında kullanılmaktadır.²³

Kaydedilmiş biçimlerin yanında Çuvaş Türkçesi *kēpe* 'gömlek', 'entari', 'iç giysisi', Türkiye Türkçesi *kebe*, *kepe* 'çobanların giydikleri kaba kumaştan yapılmış kolsuz yağmurluk, aba', Türkiye Türkçesi ağızları *kebe* 'kalın kilim', 'keçe', 'uzun ya da kısa yün ceket', Azerî Türkçesi *kəbə* 'halı, kilim', Sibir-Tatar Türkçesi *kep* 'giysi', *köpe* 'erkeklerin kış giysisi', Türkiye Türkçesi ağızlarında *köpen* 'deve çulu', 'kaba kumaş', 'eski bez, paçavra', 'kundak bezi' gibi biçimlere de rastlanılmaktadır.

Räsänen *kepenek*, *kebe*, *kepe* biçimlerini birleştirmiştir.²⁴ Clauson'a göre, *köpen* bir alıntıdır.²⁵ Eren *köpen*'in kökü bilinmeyen bir kelime olduğunu yazmıştır.²⁶ Levitskaja'ya göre, *köpen* kelimesi *köp-* 'şişmek', 'kabarmak' kökünden gelişmiş olabilir.²⁷ *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*'de *kepeneg*, *köpenek* 'üst giysi' *köpçük*, *köpen* (*küpen*) 'deve çulu' ile *küpe* 'demir gömlek, zırh', 'küpe' kelimeleri aynı grupta ele alınmıştır.²⁸ Fakat, bu öbeğe *küpe* 'demir gömlek, zırh', 'küpe' kelimesinin dâhil edilmesi yanlıştır. Çünkü *küpe* eski dönemlerde 'halka' anlamında kullanılmıştır. Demir gömlekler de zaten demir halkalardan yapılmıştır.

Türkçedeki *kepenek/ köpenek* için şöyle bir etimoloji önerilebilir: **kebenek/ köbenek* 'keçeden yapılmış üst giysisi' < *kepe/ köpe* 'keçe', 'kaba kumaş' < 'koyun yününden yapılmış kumaş' < *kebe/ köbe* 'koyun' + *-nek* eki. Kazak Türkçesi ağızlarında *kebe/ köbe* 'yeni doğan

²² *Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čžurskix jazykov* I, Nauka, Leningrad 1977, s. 620, 625

²³ B. Hasanov, *Navoiñ asarlari uçun qisqaça luğat*, Fan, Taşkent 1993, s.128; F. Ishokov, "Boburnoma" uçun qisqaça izohli luğat, Naşriyot-Matbaa Andican 2008, s. 78; *Türkçe Sözlük* 2, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988, s. 838; Orhan Acıpayamlı, *Zanaat Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976, s. 116; Levitskaja L., Dybo A. ve Rassadin V., *Etimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov: Obščetjurkskije i mežtjurkskije osnovy na bukvy "K", "Қ"*, Yazyki russkoj kul'tury, Moskva 1997, s. 48-49

²⁴ M. Räsänen, *Versuch eines etymologisches Wörterbuchs der Türksprachen*, Suomalais – Ugrilainen, Helsinki 1969 s. 244, 254

²⁵ Gerard Clauson, *age*, s. 689

²⁶ Hasan Eren, *age*, s. 258

²⁷ L. Levitskaja ve b. *age*, s.108

²⁸ <<http://starling.rinet.ru>>, (SGT: 29. 03.2008)

kuzu'²⁹ anlamını korumuştur. Bu öneri şu kanıtlarla desteklenebilir: Öncelikle, *kepenek* vs. biçimlerin semantik kapsamında 'keçe', 'kaba kumaş' anlamının egemen olduğu aşikârdır. Bilindiği gibi, keçeler koyun ya da keçi yününün sıkıştırılması veya tepelenmesi ile yapılır. Öte yandan, eski Türkçede ve Türk lehçelerinde 'keçe' anlamında kullanılan *kebiz*, *kebez*, *kebis*, *keviz*, *kevez* < **köbür* / **kebir* şeklinin de < **kebe*/ *köbe* 'koyun' kökünden türediği açıktır. Ayrıca *keçe* kelimesinin de <*keçe* 'keçi yününden yapılmış kumaş' < **keçi* kökünden geldiği yönünde bir varsayımda bulunmak mümkündür. **kebenek*/ **köbenek* kelimesinin teşekkülündeki *-nek* ekine gelince, onu giysi adı yapan *-lek* ekinin fonetik varyantı olarak açıklayabiliriz (krş. *könlek*, *köjnek* 'gömlek' < *kön* 'gön' + *-lek*/ *-nek*).

Yukarıda ortaya konulan verilere ek olarak, *kepenek* kelimesi *-çi* ekiyle birlikte mahalle adları da yapmaktadır. Örneğin: Güney-Doğu Gürcistan'daki *Kepepekçi*, *Aşağı Kepepekçi*, *Yuxarı Kepepekçi* gibi. Türkçe **kebenek*/**köbenek* Yazılı Moğolca *qubçasu(n)*, Eski Moğolca *qubçasu*, *qubça*, *qubçasun*, Halhaca *xuvcas*, Buryatça *xubsaha(n)*, Kalmıkça *xopca*, *xupca*, Ordosça *Gubçasu*, *Gubças*, Şarı-Yoğurca *şabçis*, Moğulcanın Çahar ağzında *guvças(an)*, *xöbçis(on)*, Casagtu ağzında *xovtoson*, *xuvşad* 'giysi',³⁰ Evenkicede *höbde* 'erkeklerin yola çıktıklarında giydikleri üst giysisi'³¹ ile de karşılaştırılabilir.

Kürk 'hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu', 'kürkle kaplı üst giysisi'. Eski Türkçe *kürk ton* 'kürk manto', Karahanlıca *körk* 'kürk', Çağatayca *kürk* 'kürk manto', Kıpçakça *kürk* 'koyun postu', Türkiye Türkçesi *kürk* 'hayvanların, giyecek yapmak için işlenmiş postu', 'kürkten yapılmış giyecek', Azerî Türkçesi *kürk* 'içi koyun postundan yapılmış manto', Gagauz Türkçesi *kürk* 'koyun postudan yapılmış manto', 'kısa manto', Çuvaş Türkçesi *kërék* 'kürk'.³²

Yegorov *kürk* kelimesini *körük* 'ateşi yelleme için kullanılan araç' ve *körük* 'çizgili sincap' ile karşılaştırmıştır.³³ Karanfil *kürk* kelimesinin *küri*-/ *kura*- 'deri tabaklamak' kökünden gelişmiş olabileceğini ve daha sonra bu işlem sonucunda meydana gelen ürünü ifadelediği ihtimalini ileri sürmüştür: *kura*- > *kürek* > *körük* > *kürk*.³⁴

Bana göre, Yegorov'un *kürk* kelimesini *körük* 'çizgili sincap' ile bağlaması gerçeğe yakındır. Çünkü *kürk* kelimesi 'hayvanların işlenmiş postu' olduğuna göre, onun hayvan adından gelişmesi gayet doğaldır. Örneğin: *ās/ āz* 'beyaz samur', 'beyaz samurun postundan dikilmiş kürk'.³⁵ Ayrıca bu bağlantı aşağıdaki kanıtlarla da desteklenebilir: Sibiryadaki Türk

²⁹ Bazarova D.H. ve Şaripova K.A., **Razvitije leksiki tjurkskix jazykov Srednej Azii i Kazaxstana**, Fan, Taşkent 1990, s. 130

³⁰ <<http://starling.rinet.ru>>, (SGT: 29. 03.2008)

³¹ **Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čžurskix jazykov II**, Nauka, Leningrad 1977, s. 335

³² S. Y. Malov, age, s. 397; Mahmud Kaşgarî, age, s. 336; Gerard Clauson, age, s. 741; **Türkçe Sözlük 2.** s. 950; M.R. Fedotov, **Etimologičeskij slovar' čuvashskogo jazyka I**, Čuvashskij gosudarstvennyj institut gumanitarnyx nauk, Cheboksary 1996, s. 280

³³ V.Yegorov, age, s. 108

³⁴ Guli Karanfil, **Bytovaja leksika gagauzskogo jazyka** <<http://www.balkaria.info/library/g/gullu/lexicon04.htm>>, (SGT: 29.03.2008).

³⁵ Mahmud Kaşgarî, age, s. 109

lehçelerinde, özellikle Hakas Türkçesinde *körük* ‘çizgili sincap’ anlamında kullanılmaktadır.³⁶ Öte yandan Sibiryaya sincap, sansar, samur gibi hayvanların en çok bulunduğu bölgedir. Üstelik Sibiryaya’da iklimin soğuk olmasından dolayı bu bölgede kürkten yapılmış giysilerin tüketimi de yüksektir. Bütün bunlara ek olarak Sibiryaya bölgesinde bulunan eski Türk taş heykellerinde kürk giymiş insanların betimlenmesi³⁷ de *kürk* kelimesinin dağılım merkezinin burası olduğunu göstermektedir.

Böylece *kürk* kelimesinin etimolojisini şu şekilde düşünmek mümkündür: *kürk* < *k`ürk* < *k`ürek* (krş. Çuvaş Türkçesinde *kërek* ‘kürk’) < **k`ürek* ‘Sibiryaya çizgili sincabı’. Ayrıca **k`ürek*, ‘kokarca, gelincik’ anlamını taşıyan **k`üren* ile homojen sayılır. *Etymological Dictionary of the Altaic Languages* Proto-Türkçe **k`üren* ‘kokarca, gelincik’; Proto-Moğolca **kürene* ‘kokarca, gelincik’; Proto-Mançu-Tunguzca **xur-* ‘ayı’, ‘ayı eti’, ‘geleni’, ‘tarbagan’ biçimlerinin kelimenin Proto-Altayca biçimi olan ve ‘kürklü bir hayvan türü’ anlamına gelen **k`üre*(~*-i*)’den türetildiğini ileri sürmektedir.³⁸

Könlek ‘ince, hafif giysi’. Karahanlıca *könlek*, Çağatay Türkçesi *könlek*, *köjnek*, Türkiye Türkçesi *gömlek*, Türkiye Türkçesi ağzı *gönlek*, *gönek*, *köjnäk*, *könček*, Tatar Türkçesi *külmäk*, Özbek Türkçesi *kojnak*, *kojlak*, Uygur Türkçesi *könläk*, *köjnek*, Azeri Türkçesi *köjnek*, Türkmen Türkçesi *köjnek*, Türkmen Türkçesi ağzı *gömlek*, Hakas Türkçesi *kögenek*, Şor Türkçesi *künek*, Oyrat Türkçesi *künek*, Yakut Türkçesi *künküläki*, Tuva Türkçesi *xöjleŋ*, Kırgız Türkçesi *köjnek*, Nogay Türkçesi *köjlek*, Başkırt Türkçesi *küldäk*, Balkar Türkçesi *kölek*, Gagauz Türkçesi *gölmäk*, Karayım Türkçesi *kölmek*, Kara Kalpak Türkçesi *köjlek*, Kumuk Türkçesi *gölek* ‘ince, hafif, kollu ve yakalı giysi’, ‘üst giysi’, ‘iç giysi’, ‘kadınların iç giysisi’ anlamlarını ifade etmektedir.³⁹ Türkçeden Yazılı Moğolcaya *küjileg*, Kalmıkçaya *kīlög*, Eski Moğolcaya *könlek* şekillerinde geçmiştir.

Bang Türkçedeki *könlek* kelimesi *kön* (< *könül*) ‘gönül’ kökünden türediğini ileri sürmüştür.⁴⁰ Onun bu görüşünü çoğunluk benimsemiştir. Dybo *könül* ‘gönül’ kelimesinin *kojn* ‘koyun’dan *-il* ekiyle yapılmış bir türev olduğu ihtimalini ve *kön-ek*’i de bu kökten geldiğini dile getirmiştir.⁴¹

könlek kelimesini *könül* ve *kojn* ile bağlamak bize göre mümkün değil. Sâmi Türkiye Türkçesindeki *gömlek* kelimesini < *kön+lek*, yani *kön* ‘gön’ kökünden geldiğini açıklamıştır.⁴² Ben de Sâmi’nin bu açıklamasına katılıyorum. Bu durumun birinci sebebi, **könlek* ile **kön* arasında fonetik bir engelin olmamasıdır. İkincisi, *könlek* kelimesinin semantik alanında ‘deriden yapılmış giysi’ anlamının bulunmasıdır. krş. Yakut Türkçesinde *künküläki* < *kön-*

³⁶ **Hakasko-Russkiy Slovar’**, Gosudarstvennoje izdatel’stvo inostrannyx slovarej, Moskva 1953, s. 92

³⁷ **Türkler IV**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 196

³⁸ <<http://starling.rinet.ru>>, (SGT: 29. 03.2008)

³⁹ Gerard Clauson, age, s. 732; Levitskaja ve b. age, s. 89-90; Şemseddin Sâmi, age, s. 431; Hasan Eren, age, s. 160

⁴⁰ W. Bang, “Beiträge zur türkischen Wortforschung”, **Turän**, 9-10, 1918, s. 299-301

⁴¹ Anna Dybo, age, s.159

⁴² Şemseddin Sâmi, age, s. 431

läki 'deriden yapılmış giysi'.⁴³ Üçüncüsü ise dokumacılığın henüz gelişmediği en eski çağlarda göçebe Türk kabilelerinin giyimlerini deriden dikip giymeleridir. Böyle elbise kalıntıları arkeolojik kazılardan da bellidir.

Yukarıdaki analizler temelinde *könlek* 'deriden yapılmış giysi' kelimesinin < *kön* 'gön' kökü ve isimden giyim adı yapan *-lek* ekinden türediği yönünde bir varsayımda bulunabiliriz. Türkçe *könlek* biçimini Altay dillerindeki şu sözcüklerle birleştirebiliriz: Yazılı Moğolca *qunar*, *qunir*, Eski Moğolca *qunar*, Halhaca *xunar*, Buryatça *xunar*, Kalmıkça *xunər*, Ordoşça *xunar*, Dahurca *xonor* 'giysi';⁴⁴ Evenkice *kuŋgu* 'kürkten yapılmış giysi', 'kışlık giysi', 'matem giysisi', Evence *köngeke* 'kadınların üst giysisi', Negidalca *kenge* 'geyik derisinden yapılmış erkek giysisi', Nanayca *kuŋgu* 'geyik derisinden yapılmış ceket'.⁴⁵

Sonuç olarak Altay dillerinde giyim kuşam adlarını ifade eden ortak sözler aynı kökten gelmektedir. Giyim kuşam adlarının çoğunu üst giysileri anlatan kelimeler oluşturmaktadır. Bu eski Altay halkları yaşayan bölge ikliminin soğuk ve yağmurlu olduğunu göstermektedir.

Çalışma sırasında Altay toplumunda kürkten yapılmış giysilerin yaygın olduğu ve bu giysi terimlerinin sincapgiller ve sansargiller familyasına ait hayvan adlarından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Türklerin yaşamında koyunculuk önemli yer almıştır. Eski Türkler giyim eşyalarının çoğunu koyun yününden yapmışlar. Böylece kimi giysi adları koyunu ifade eden kelimelerden türemiştir. Ayrıca eski Türk üst giysilerinin önemli unsuru "yırtmaç" olmuştur. Yırtmaçlı giyimler ise tipki pantolon ve ceket gibi süvarilerin atda rahat yürümesini sağlamıştır.

Hulâsa, Altay dillerindeki giyim kuşam adlarının karşılaştırılması bu dillerin ortak söz varlığının alıntılardan değil, belki öz sözlerden oluştuğunu kanıtlamaktadır. Bu sözleri daha derinden incelenmesi Altayistik ve Türkoloji için belirli öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI Orhan, **Zanaat Terimleri Sözlüğü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.
- Altajskij morfemnyj slovar'**, GAGU, Gorno-Altaysk 2005.
- ASOMİDDİNOVA M., **Kiyim-keçak nomlari**, Fan, Taşkent 1981.
- BANG W., "Beiträge zur türkischen Wortforschung", **Turän**, S: 9-10 (1918), s. 299-301.
- BAZAROVA D.H. ve ŞARİPOVA K.A., **Razvitije leksiki tjurkskix jazykov Srednej Azii i Kazaxstana**, Fan, Taşkent 1990.
- Bol'şoj rusko-turkmenskij slovar'** II, Russkij jazyk, Moskva 1987.
- BUDAGOV L.Z., **Sravnitel'nyj slovar' turetsko-tatarskix narečij** II, Tipografiya Imperatorskoj Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1871.

⁴³ **Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čžurskix jazykov** I, s. 433

⁴⁴ <<http://starling.rinet.ru>>, (SGT: 9. 03.2008)

⁴⁵ **Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čžurskix jazykov** I, s. 433

- CLAUSON Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, London 1972.
- CORAYEV Bolta, **Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari**, Fan, Taşkent 1969.
- DYBO Anna V., **Senmantičeskaja rekonstruktsija v altajskoj etimologii. Somatičeskije terminy (Plečevoj pojas)**, Yazyki russkoj kul'tury, Moskva 1996.
- EREN Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Bizim Büro, Ankara 1999.
- FAZİLOV Ergaş, **Budapeştakaja rukopis' "Gül i Navruz" Lütfi**, Taşkent 2006.
- FEDOTOV M.R., **Etimologičeskij slovar' čuvashskogo jazyka I**, Čuvashskij gosudarstvennyj institut gumanitarnyx nauk, Cheboksary 1996.
- HASANOV Botirbek, **Navoi' asarlari učen qisqaça luğat**, Fan, Taşkent 1993.
- Hakasko-Russkiy Slovar'**, Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyx slovaroj, Moskva 1953.
- ISHOKOV F., **"Boburnoma" učen qisqaça izohli luğat**, Naşriyot-Matbaa, Andicon 2008.
- IŞAYEV A., **Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalari**, Fan, Taşkent 1977.
- KARANFİL Guli, <<http://www.balkaria.info/library/g/gullu/lexicon04.htm>>, (SGT: 29.03.2008).
- KAŞGARÎ Mahmud, **Devan-u luğatit türk I**, Özbekistan Fenler Akademisi, Taşkent 1960.
- Қазак тілінің тарихы туралы зерттеулер**, Алматы 1965.
- Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү**. Мектеп басмасы, Фрунзе 1969.
- LEVİTSKAJA L.S., DYBO A. V. ve RASSADİN V. I., **Etimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov: Obščetjurkskije i mežturkskije osnovy na bukvy "K", "K̄"**, Yazyki russkoj kul'tury, Moskva 1997.
- MALOV S. Y., **Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti**, Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1951.
- MUHAMADCONOV Q., **Janubiy Qozoğ'istondagi o'zbek shevalari**, Fan, Taşkent 1981.
- NADCİP E.N., **Uygursko-russkiy slovar'**, Sovetskaja ensiklopedija, Moskva 1968.
- Özbek tilining izohli luğati I, II**, Rus tili, Moskva 1981.
- Phyojungugodesajon** (Korece Büyük Sözlük) III, Tusanonga, Seoul 1999.
- RAMSTEDT G.J., **Kalmückisches Wörterbuch**, Suomalais-Ugrilainen, Helsinki 1935.
- RÄSÄNEN M., **Versuch eines etymologisches Wörterbuchs der Türksprachen**, Suomalais – Ugrilainen, Helsinki 1969.
- SÂMÎ Şemseddin, **Kâmûs-i Türkî (Temel Türkçe Sözlük)**, 1-2, 3, Karakuşak Basın ve Yayın Limited Şirketi, İstanbul 1985.
- Sravnitel'nyj slovar' tunguso-man'čurskix jazykov**, I-II, Nauka, Leningrad 1975- 1977.
- The Tower of Babel, An International Etymological Database Project, <<http://starling.rinet.ru>>, (SGT: 29. 03.2008).
- Türkçe Sözlük 1, 2**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988.
- Türkler IV**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- YEGOROV V.G., **Etimologičeskij slovar' čuvashskogo jazyka**, Čuvashgosizdat, Cheboksary 1964.